

EEN 'EUROPEES' BEELD VAN CLIO

B.W.M. Smulders

Bij de titel van dit symposium, 'Clio als publieke vrouw', dringt zich de veronderstelling op, dat de muze van de geschiedenis zich bepaald niet eenkennig gedraagt, doch haar gunsten kwistig ronddeelt. Geschiedenis is zeker niet het exclusieve domein van beroepshistorici, maar behoort in wezen aan de samenleving. Geschiedenis vindt dagelijks gretig afzet in films, literatuur, documentaires, kranten en tijdschriften, herdenkingen, reizen en bijna elk dorp of stad heeft zijn eigen heemkring.

Geschiedenis op school is één van de ontmoetingsplaatsen met Clio. Het schoolvak dankt zijn plaats binnen het onderwijs aan het feit dat de samenleving onderwijs over de geschiedenis noodzakelijk acht voor de vorming. Deze historische vorming van jonge mensen omvat het *leren kennen van* en het *leren omgaan met* geschiedenis. Hierbij maakt de leerling kennis met mensen uit het verleden, die anders leefden dan wij nu en omdat zij zo leefden, tegelijkertijd ook met het proces van verandering in de tijd. Samenhangend hiermee krijgt de leerling te maken met verklaringen, waarom dat samenleven toen zo was en waarom het veranderde. Tenslotte gaat het er ook nog om dat mensen aan dat alles een waardering toekennen. De verschillen in ervaring, verklaring en waardering bepalen de kijk die mensen hebben op het verleden. Deze kijk noemen wij het historisch beeld. Ik spreek van beeld omdat wij het verleden slechts kennen door de ogen van anderen en het portret van Clio slechts een weerspiegeling is van de werkelijkheid. Toch worden de beelden van het verleden vaak wat naïef met die werkelijkheid geïdentificeerd. Evenwel, naast een beeldvorming die een verantwoorde kijk op het verleden geeft, is er ook één mogelijk, die leidt tot clichés en vooroordelen.

Om dit laatste uit de abstractie te halen geef ik een reeks van in boeken en lespraktijk aangetroffen benaderingswijzen, waardoor een gekleurde beeldvorming kan optreden. In sommige interpretaties geschiedde dit door expliciet negatieve uitspraken over andere tijden, andere volken, andere levenswijzen en eveneens door het niet in het blikveld brengen van bepaalde groepen in de samenleving. Een andere kleuring is de impliciete voorkeur voor het eigen werelddeel of de eigen wereldbeschouwing, waarbij volken uit andere culturen niet bekeken worden vanuit hun eigen achtergrond, doch vanuit de onze. Ook het louter constaterend vermelden van veroveringen, expedities, bekerings-tochten of de legitimering daarvan, als het brengen van geloof, vrede, cultuur, of democratie zijn vormen van een vertekende beeldvorming. Evenzeer geldt dit voor het weglaten van bepaalde aspecten van een historisch thema of zelfs het geheel niet in het geschiedverhaal vermelden. Tenslotte het bij voorbaat

aanvaarden van de status quo, waardoor een historische situatie impliciet gerechtvaardigd wordt door het simpele feit dat het gebeurd is.

Deze reeks is allerm minst uitputtend. De strikken die Clio spant zijn talrijk. Toch vormen deze beelden samen met andere de bouwstenen van ons historisch besef en gaan deel uitmaken van ons referentiekader. Zo kan een werkelijkheid ontstaan, waarbij de voorstelling die men heeft van Indianen of van moslims zich nauwelijks onderscheidt van het beeld uit de boeken van Karl May met als stereotype Winnetou of Kara Ben Nemsî. Evenzeer een werkelijkheid waarin de eigen mens- en wereldbeschouwing als *sacrosanct* gezien wordt, of één waarbij de andere regio impliciet inferieur wordt gesteld aan de eigen. Deze 'werkelijkheid' is niet zonder gevolgen voor het denken en handelen van mensen en groepen. De invloed van vijandbeelden zal ieder bekend zijn. Hoe vaak hoort men niet zeggen: 'de geschiedenis leert toch', en evenzeer hoe vaak wordt Clio - om maar eens te parafraseren op de titel van dit symposium- niet geprostitueerd om de eigen analyse van een maatschappelijk probleem en de eigen oplossing daarvan kracht bij te zetten. Omdat de genese van ons historisch beeld ligt in de samenleving, bestaat daarbij het gevaar van de *self-fulfilling prophecy*, namelijk dat het door de maatschappij geschapen geschiedbeeld als functie heeft die maatschappij in stand te houden.

Na deze inleidende algemene kanttekeningen bij beeldvorming, historisch besef en geschiedenisonderwijs, wil ik ingaan op mijn confrontatie met historische beeldvorming bij het met elf andere historici uit Europa samenstellen van een 'Europees' geschiedenisboek. De aanleiding voor het boek vormde de intentie van de EG-landen om per 1 januari 1993 een gemeenschappelijke markt te scheppen. De zin van een Europees schoolboek als informatiesysteem en als hulpmiddel bij het vormen van een Europese historische identiteit bleek voor ieder van ons evident. De belangstelling immers van de burgers op dit continent is in sterke mate gericht op het eigen nationale verleden. Nationale grenzen zijn bij uitstek het kader geweest, waarbinnen de historische identiteit van de burgers in de afzonderlijke landen zich vormde.

De prealabele vraag, waarop wij een antwoord moesten vinden, was in welke mate er een gemeenschappelijke visie bestond, of bereikt kon worden, op de geschiedenis van Europa. Om een antwoord te vinden gingen wij op zoek naar een aantal *karaktertrekken* voor het begrip Europa. Dit is gebaseerd op de overtuiging, dat binnen Europa geleidelijk elementen van een gedeelde beschaving ontstaan zijn. Om zo'n beeld te bereiken was het voor ons noodzakelijk zowel aandacht te hebben voor *datgene wat bindt* in de Europese geschiedenis, als voor *tegenwerkende krachten*. De laatste achtten wij geenszins gering. Hierbij werd gedacht aan de mengeling van rassen; het in de tijd gegroeide eigen karakter van ieder land; de verschillen in taal; de controversen tussen de verschillende religies, zoals het rooms-katholicisme, het reformatisch christendom, het orthodox-katholicisme en de islam. Voorts waren er de eeuwenlange machtspolitiek van de Europese mogendheden en de strijd om de suprematie in Europa en in de wereld. Dit werd gezien in samenhang met het hiermee verbonden overtrokken nationalisme, uitmondend in twee wereldoorlogen. Na die oorlogen

kwamen er nieuwe spanningsvelden, die hun oorsprong vonden in de ideologische tegenstellingen en het ontstaan van blokken en in het uiteenvallen van de koloniale rijken. Wie tenslotte naar onze eigen actualiteit kijkt, kan niet voorbij zien aan het de kop opstekende lang verdrongen nationalisme. Het zijn slechts voorbeelden, er zijn vele andere. Naast de genoemde spanningsvelden evenwel bleef voor ons ook overeind het gegeven van een gedeelde *culturele erfenis*. Europa als resultaat van een groot versmeltingsproces van vele invloeden. Al heel vroeg werd de invloed van de Kelten, die in Centraal Europa de eerste culturele eenheid vormden, gevolgd door die van de Grieken. De Grieken die, zonder ooit een eenheidsstaat te vormen, door hun creativiteit de eerste gemeenschap schiepen waar burgers konden participeren in publieke zaken, en die ook aan de oorsprong stonden van vele gebieden, zoals de experimentele wetenschap, de kunst, de filosofie en het onderwijs. Na hen volgden de Romeinen met hun steden, hun wegenbouw, hun bestuurlijke organisatie en hun rechtssysteem en de Germaanse en noordelijke volken, die nieuwe concepten brachten van koningschap, zedelijkheid, de status van de vrouw, als ook de techniek van oorlogvoeren. Van wezenlijke betekenis voor die erfenis waren ook het kersteningsproces dat de joods-christelijke traditie inbracht, de assimilatie van de Viking-cultuur en de via de kruistochten opgenomen elementen van de Arabische cultuur.

Opnieuw zijn het slechts voorbeelden, en wie de latere perioden bestudeert zal de lijst moeiteloos kunnen aanvullen. Het recht doen aan beide aspecten van de erfenis werd door ons als een wezenlijke richtlijn voor het samenstellen van de inhoud gezien.

Verder denkend vonden wij nog een ander terrein waar wij, zonder exclusiviteit te claimen, toch een eigen Europese dimensie signaleerden, namelijk *de groei van menselijkheid en van de rechten van de mens*. Herkenbare voorbeelden daarvan zagen wij in de geleidelijke teruggang en de uiteindelijke afschaffing van slavernij en dienstbaarheid, de strijd tegen juridische willekeur, rechtsongelijkheid en onmenselijke straffen en in het ontstaan van opvattingen over tolerantie, vrijheid en volkssoevereiniteit.

Het mag voor ieder duidelijk zijn, dat wij ook de keerzijde, de collectieve vormen van onmenselijkheid, discriminatie, vervolging, onderdrukking en zelfs uitroeiing, als hiermee onlosmakelijk verbonden gegevens voor een juiste beeldvorming van Europa beschouwden.

De volgende stap was de *omlijning en inhoudsbepaling van de hoofdstukken*. Het was in deze fase, dat de beslissing zou vallen of wij erin zouden slagen ons plan boven 'het schone idee' om te zetten in realiteit. Het was moeilijk in die zin dat daarbij zowel de individuele geschiedopvatting van ieder van ons, als het specifieke referentiekader vanuit de eigen nationaliteit een rol speelde. Over vrij algemene hoofdlijnen is eensgezindheid eenvoudiger te verkrijgen, dan daar waar het gaat om de inpassing van het eigen nationale geschiedbeeld in een Europees geheel. Het kiezen van een thema en het aangeven van de zwaartepunten daarbinnen, kunnen van groot belang zijn voor de herkenbaarheid van de eigen landsgeschiedenis in het geheel. In het verlengde van deze stofbepaling

Wij hebben oog voor het verleden!

Geschiedenismethoden voor de basisvorming in het voortgezet onderwijs

Toen voor Straks

Een nieuwe driedelige methode die de geschiedenis dichter bij de leerling brengt door een eigentijdse invalshoek.

Sprekend verleden

Een methode die geschiedenis niet presenteert als een afgerond geheel, maar als een interpretatie die voor discussie vatbaar is.

Nederlanders en hun staat

Staatsinrichting voor de basisvorming.

Voor docent en leerling

Geschiedenis: wat is dat?

Een rijke verzameling voorbeeldmateriaal voor docent en leerling, ter ondersteuning van de invoering van het nieuwe examenprogramma.

Uitgaven voor het hbo en het wetenschappelijk onderwijs

Zoeken en schrijven

Een praktische handleiding voor het maken van een historisch werkstuk. Herziene druk recentelijk verschenen.

Basis

Een serie historische overzichten voor het tertiair onderwijs.

Geschiedenis van het moderne Italië

Een overzicht van de staatkundige geschiedenis van Italië.

Vijftig jaar Erflaters

Een terugblik op de *De Erflaters van onze Beschaving* van Jan en Annie Romein.

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met onze medewerkers van de afdeling Voorlichting & Verkoop, telefoon 070 - 3952324.

 Universitaire Pers Rotterdam

Nijgh & Van Ditmar Educatief

Postbus 3075 2280 GB Rijswijk telefoon 070 - 3952324

Ook verkrijgbaar bij de erkende boekhandel.

lag ook de toewijzing van de hoofdstukken. Behalve de specifieke deskundigheid en de voorkeur van ieder, speelde ook een rol dat het zelf verzorgen van een bepaald thema van belang kon zijn om het nationale zelfbeeld een goed plaatje te geven. In dit licht drong de Portugese collega sterk aan op het schrijven van het hoofdstuk 'De verkenning van de wereld', waarin hij de rol van zijn land bij de ontdekkingsreizen omvattend kon belichten en koos onze Spaanse collega voor het thema 'Reformatie en absolutisme', waarin hij de contrareformatie en Filips II hun plaats kon bezorgen.

Met betrekking tot de uitvoering van het boek werd erkend, dat het streven naar homogeniteit begrensd werd door het gegeven, dat ieder hoofdstuk geschreven zou worden door een auteur uit een ander Europees land. Een alomvattende eindredactie zou de pluriformiteit binnen het gemeenschappelijk 'Europees' onvoldoende recht doen. De erkenning daarvan kon zich beter uitdrukken in een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de eindversie. Hoewel wij elkaar gemakkelijk vonden in dit principe, bleek de uitvoering ervan in de praktijk te leiden tot stevige aanvaringen tussen de verschillende nationaliteiten op grond van hun specifieke beeldvorming.

Bij de bespreking van de teksten werd duidelijk hoe anders Clio zich van land tot land voordoet, en hoe dat beeld met ware hartstocht verdedigd wordt. De 'vaderlandse' optiek van waaruit verschillende auteurs in hun hoofdstuk hun Europese portret van Clio schilderden, maakte een retouchering meer dan noodzakelijk. Tal van benaderingswijzen die wij tegenkwamen passen wonderwel in het lijstje van factoren, dat ik noemde, waardoor de beeldvorming gekleurd kan worden. Ik zal hiervan een aantal voorbeelden geven.

In zijn hoofdstuk over 'De verkenning van de Wereld' had onze Portugese collega het beeld geschetst dat de ontdekking van de wereld vrijwel een exclusief Iberische aangelegenheid was. Met enige moeite kon hij ervan overtuigd worden, dat ook de Noordepse landen hun bijdrage geleverd hebben. De expedities werden slechts constaterend benaderd en enige weging van de ethische kant van de zaak was afwezig. Daarbij werden de ontdekkingen beschouwd als een zegen voor de wereld en was er geen oog voor de gevolgen voor degenen die ontdekt werden. Eveneens werd eenzijdig de nadruk gelegd op het brengen van beschaving naar de nieuwe gebieden en niet op de confrontatie tussen beschavingen en de wederzijdse beïnvloeding. Kritiek door zijn collega's leidde tot een andere toonzetting.

In het hoofdstuk 'Reformatie en absolutisme', waarin ook de Tachtigjarige Oorlog is opgenomen, beschouwde mijn Spaanse collega de Lage Landen als bezit of onderdeel van Spanje en slechts met veel moeite kon hij zich vinden in het beeld van een personele unie, waarbij de Spaanse vorst ook Heer was -en dan nog op titel van regionaal verschillende privileges- van een reeks hier liggende graafschappen en hertogdommen. De Tachtigjarige Oorlog was in zijn versie een rechtmatige strijd van Spanje en zijn koning Filips II om orde en rust te handhaven. Filips als ware gelovige had het recht om zijn dwalende onderdanen tot inkeer te brengen, desnoods met geweld. De complexe oorzaken die ten grondslag lagen aan de opstand en de vrijheidsoorlog bleken zeker in het

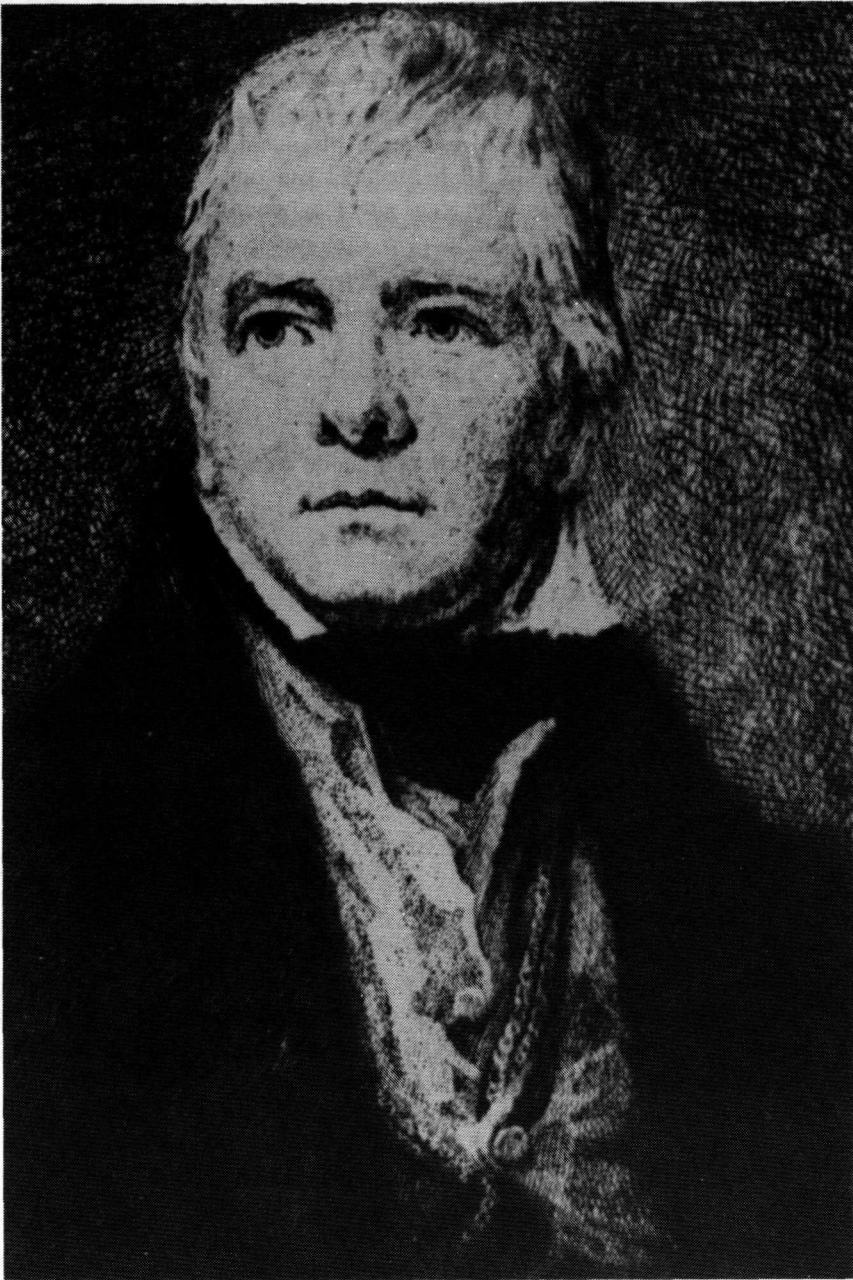
Spaanse geschiedbeeld geen gemeengoed te zijn. Voor de Britten was het onacceptabel dat Francis Drake een piraat genoemd werd. Zeker in Spaanse ogen was hij dat, want hij heeft tal van Spaanse galjoenen beroofd, maar de Engelsen zagen dit duidelijk anders. Voor de vraag of dezelfde Drake de Armada vernietigd heeft, of dat deze zoals de Spanjaarden beweren ten ondergegaan is door een storm op zee, werd de oplossing bereikt, dat de Armada afdwaalde door de storm en vervolgens door de Engelsen in het kanaal vernietigd werd. Onze geuzen speelden in deze geschiedenis geen rol van betekenis.

Op tal van plaatsen vonden tekstaanpassingen plaats. Op verzoek van de Duitsers werd 'barbaren-invallen' vervangen door 'Germanen-invallen'. De Fransen maakten duidelijk, dat niet elke veldslag tijdens de Honderdjarige Oorlog door de Engelsen gewonnen werd, zoals de Britse geschiedenisboekjes dat willen doen geloven, waartegenover de Engelsen stelden, dat het Franse prelaten waren die het doodvonnis uitspraken over Jeanne d'Arc, ook al werd zij door de Engelsen op de brandstapel gezet. Het positieve imago dat de Fransen aan Napoleon gaven werd bijgesteld op grond van andersoortige ervaringen in de geschiedenis van andere landen. Toch mag deze reeks voorbeelden geenszins de indruk vestigen, dat op elke plaats het vaderlandse geschiedbeeld de kijk op Europa stuurde. Overwegend werd het eigen referentiekader overstegen. Een voorbeeld van dit laatste leverde de beschrijving van de periode tijdens de Tweede Wereldoorlog door onze Duitse collega. Anders dan in de meeste geschiedenisboekjes in de Bondsrepubliek spreekt hij consequent van 'Duitsers' en door Duitsland bezette gebieden en niet over 'Nazi's' en 'Hitlerregime'.

In een latere fase signaleerden wij nog hoe de standplaats kan leiden tot een specifieke optiek van de historische werkelijkheid. In het tweede hoofdstuk was sprake van vertekening van het beeld in de zin van het niet vermelden van bepaalde gebeurtenissen. De geschiedenis van de laat-Romeinse tijd en het Byzantijnsche rijk kwamen nauwelijks aan de orde. Omdat uitbreiding binnen dit hoofdstuk niet te realiseren was, werd besloten een nieuw hoofdstuk toe te voegen. Omdat door toevallige omstandigheden Griekenland niet in de auteursgroep vertegenwoordigd was, werd hiervoor een Griekse collega aangezocht. Het zo laat toetreden van deze collega leverde alsnog het probleem op dat de reeds aanvaarde hoofdstukken onder de Griekse loupe gehouden moesten worden. Een zeer specifiek voorbeeld van nationaal gekleurde beeldvorming deed zich hierbij voor bij het hoofdstuk over de Tweede Wereldoorlog. De tekst zou te weinig aangeven welke sleutelrol Griekenland gespeeld heeft bij het falen van Hitlers veldtocht tegen de Sovjetunie en zo bij de uiteindelijke nederlaag van Duitsland. Doordat de Grieken in het voorjaar van 1941 de Italianen versloegen, moest het Duitse leger te hulp komen om Griekenland te bezetten - een karwei dat ze overigens in vier weken wisten te klaren. Maar, zo zei onze Griekse collega: "daardoor kon Duitsland pas in juni 1941 de Sovjetunie aanvallen, met als gevolg dat de Wehrmacht bij Moskou strandde door het invallen van de winter." Gelukkig hebben we haar kunnen overtuigen, dat het

met die Griekse sleutelrol wel meeviel. Hitler had slechts vier divisies nodig om Griekenland te bezetten, terwijl hij met 110 divisies Rusland binnenviel.

Het was tijdens deze bespreking dat wij de wenselijkheid signaleerden van een inleidend hoofdstuk, waar op algemene vragen als 'wat is Europa' zou kunnen worden ingegaan. Hoewel geschreven als inleiding werd deze tekst in feite de sluitsteen van het boek. In het geheel van onze gesprekken, waarbij door aanpassingen en nuanceringen een vergelijk tussen de nationale beelden bereikt werd, zijn hoe dan ook momenten opgetreden dat ieder van ons het vanuit zijn optiek en verantwoordelijkheid liever nog anders gezien had. Toch was het beeld als totaal voor ons aanvaardbaar en was ieder bereid te tekenen voor de tekst. Hierdoor stond ieder van ons voor het gehele boek en niet voor het in aanvang door hem geschreven hoofdstuk. Of wij er in geslaagd zijn, zo bij te dragen aan een betere beeldvorming over Europa, dan wel door compromissen een 'non-beeld' geschapen hebben, zal Clio zelf moeten beoordelen. In ieder geval hebben wij haar van een bovennationale couture voorzien.

Sir Walter Scott. Houtgravure van Thompson. Uit: A. Blok, G. Steen, en L. Wesseling ed., *De historische roman*. (Utrecht 1988).